Jarosław Charchuła SJ

ORCID: 0000-0002-8470-7374

Akademia Ignatianum w Krakowie

Edukacja społecznie „zaangażowana”. Teoretyczne założenia i praktyczne implikacje w koncepcji edukacji obywatelskiej José Ortegi y Gasseta

Socially “Engaged” Education: Theoretical
Assumptions and Practical Implications in the
Concept of Civic Education by José Ortega y Gasset

ABSTRAKT

Dynamika globalizacji, którą szczególnie obserwujemy w ostatnich dwóch dekadach, wymusza daleko idące zmiany w procesie edukacji, a przede wszystkim edukacji akademickiej. Cenną inspiracją do podjęcia tego typu kwestii są założenia społecznej teorii wypracowanej przez jednego z najbardziej wszechstronnych myślicieli XX wieku – José Ortegę y Gasseta.

W artykule zastosowano metodę analityczno-syntetyczną literatury przedmiotu. Na wstępie przeanalizowano wartość kształcenia obywateli w aspekcie osobistym i społecznym, co – zdaniem Ortegi y Gasseta – przyczynia się w istotny sposób do budowy społeczeństwa demokratycznego. Następnie, w świetle politycznego liberalizmu autora, zostały poddane analizie między innymi idee dotyczące wolności jako kluczowe wyzwania dla edukacji obywateli.

SŁOWA KLUCZOWE

Ortega y Gasset,
edukacja obywatelska,
wolność jednostki,
liberalizm

KEYWORDS

Ortega y Gasset, civic
education, individual
freedom, liberalism

SPI Vol. 24, 2021/5

ISSN 2450-5358

e-ISSN 2450-5366

DOI: 10.12775/SPI.2021.5.002

Nadesłano: 30.11.2021

Zaakceptowano: 8.12.2021

ABSTRACT

The dynamics of globalization, which we particularly observe in the last two decades, force far-reaching changes in the education process, and above all in academic education. The assumptions of the social theory developed by José Ortega y Gasset – one of the most versatile thinkers of the 20th century – are a valuable inspiration to address this type of issue.

The article uses the analytical and synthetic method of the literature of the subject. At the outset of the text the value of educating citizens at the personal and social level is analyzed, which, according to Ortega y Gasset, makes a significant contribution to building a democratic society. Then, among others, the ideas regarding the freedom understood as a key challenge for citizens' education were analyzed in the light of the author's political liberalism.

Wstęp

José Ortega y Gasset w swojej społecznej teorii wiele miejsca poświęca kwestii kształcenia obywatelskiego. Pomimo różnorodności tychże form kształcenia, wskazuje na ich pewne wspólne cechy, co jego zdaniem wypływa z uniwersalnego etosu obecnego we wszystkich społeczeństwach. Jego nieobecność oznaczałaby, zdaniem hiszpańskiego myśliciela, ograniczenie osoby do wędrowania z jednego miejsca do drugiego jedynie poprzez świat subiektywnych uwarunkowań. Stanowisko Ortegi y Gasseta polegające na opisie społeczeństwa z perspektywy indywidualnego człowieka zakłada, że punkt widzenia każdego obywatela na tematy związane z tym, co wspólne, nie może być całkowicie niezależny i abstrakcyjny, ponieważ wyeliminowałoby to elementy niezbędne do życia społecznego. Osobisty punkt widzenia, tak niezbędny w życiu demokratycznym, może być kompletny, zdaniem hiszpańskiego filozofa, tylko wtedy, kiedy będzie miał swoje uzasadnienie w zewnętrznych „okolicznościach”, wyrażonych także przez formalne struktury porządkujące przestrzeń społeczną. Kiedy następuje pełna integracja dwóch perspektyw – indywidualnej i społecznej – wówczas człowiek nie tylko osiąga autentyczność, ale jednocześnie staje się inspiracją dla innych obywateli, czyli przedstawicielem elity (Llano Alonso 2010). W tym

kontekście istotne są rozważania Ortegi y Gasseta na temat procesu edukacji i jego społeczno-kulturowych uwarunkowań.

Główne założenia myśli Ortegi y Gasseta w odniesieniu do kwestii edukacji należy interpretować w kontekście procesów społeczno-politycznych, które kształtowały Hiszpanię na początku XX wieku (Leszczyna 2009). Ta perspektywa wiąże się z ideą Hiszpanii jako narodu i szczególnej koncepcji państwa. Jego refleksja nad Hiszpanią nie jest społecznie bezprzedmiotowa w swojej ogólności, ale przeciwnie – pozostaje połączona z jego koncepcjami liberalizmu i znaczenia prywatności każdego obywatela (Graham 1997). Z drugiej strony hiszpański myśliciel zwraca uwagę na to, że ojczyzna to nie tylko to, co jest odziedziczone, ale jest nią także to, czego obywatele doświadczają i to, co ma nadejść – czyli coś, co można zbudować poprzez odpowiednie działania tak jednostkowe, jak i wspólne (Gray 1994). Stąd między innymi wynika zainteresowanie i zakres jego rozważań w kwestiach edukacji obywateli. W tym kontekście Ortega y Gasset podkreśla, że centralną funkcją polityki jest opracowanie i realizacja założeń skutecznego programu edukacji obywatelskiej, która będzie odpowiadać między innymi za kierunek przyszłych zmian społeczno-kulturowych (Ferreiro Lavedán 2005). Zgodnie z założeniami koncepcji Ortegi y Gasseta, kształcenie obywatelskie dokonuje się w dwóch płaszczyznach – społecznej, ukształtowanej przez historyczne okoliczności, jak również indywidualnej, która jest przede wszystkim realizacją wolności jednostki (Fernández Agis 2007). W tym kontekście zostaną przedstawione w artykule najważniejsze elementy koncepcji hiszpańskiego myśliciela dotyczące procesu edukacji obywatelskiej. Założenia te, pomimo upływu dekad, nie tracą na swojej aktualności, dlatego też są ciągle cennym źródłem odniesień w badaniach dynamiki procesów globalizacji¹.

Uzasadnienie edukacji obywatelskiej

Analizując społeczną koncepcję Ortegi y Gasseta, można wskazać na pewne wpływy neokantyzmu, które są w niej widoczne, niemniej

1 Przygotowanie artykułu było możliwe dzięki realizacji działalności naukowej w ramach konkursu Miniatura 2, organizowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer ewidencyjny działalności: 2018/02/X/HS6/01458).

jednak całościowa jej ocena daje podstawy do zaklasyfikowania jej raczej do nurtu liberalnego (Polit 2005). Uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że w dużej mierze pod wpływem anglosaskiego pragmatyzmu Ortega y Gasset uznaje liberalizm jako pełen możliwości opis społecznej rzeczywistości, będący w „stałym dialogu” ze światem przeżywanym przez jednostkę, a także uwarunkowanym bogatą dynamiką okoliczności kulturowych, w których musi ona funkcjonować (Aguilar 1986). Z tego powodu jego refleksje ukierunkowane są nie tylko na rozwiązywanie problemów natury praktycznej, ale także na opisanie mechanizmów utrwalania pożądanых społecznie zachowań jednostek, jak i licznych propozycji dotyczących edukacji przyszłych pokoleń (Almeida Amoedo 2014).

Hiszpański myśliciel wielokrotnie podkreśla, że życie ludzkie jest nieprzewidywalne. Analizując dynamikę życia społecznego, stwierdza, że jednostki żyją tak, jakby nagle obudziły się na „scenie teatru” własnej egzystencji; ta niepewność sprawia, że są one jednocześnie istotami ograniczonymi i wolnymi (Ortega y Gasset 1923a)². Wolność jest siłą, która zmusza jednostkę do realizacji życiowego projektu, i nie jest to nic innego, jak twórcze wykorzystywanie okoliczności, w których przyszło jej to zadanie realizować (San Martín 2005). Zdaniem hiszpańskiego myśliciela, człowiek powinien aktywnie i świadomie tworzyć swoją wolność, co jest związane z indywidualnym pragnieniem bycia autentycznym. Dlatego Ortega y Gasset rozumie liberalizm ponad programami partyjnymi jako dynamiczną ideologię polityczną, w ramach której wolność osobista będzie musiała przeniknąć wszystkie sfery społeczeństwa i przyczyniać się do ukształtowania obywateli zaangażowanych, odpowiedzialnych i dobrze wykształconych (Ortega y Gasset 1910). W konsekwencji różnych uwarunkowań, niejako siłą inercji, w dłuższym lub krótszym okresie społeczeństwo powinno dojść do momentu, w którym będzie kierowane przez jednostki profesjonalnie przygotowane, czyli właśnie przez elity.

2 Wszystkie przywołane w artykule pozycje tego autora zostały zaczerpnięte z: J. Ortega y Gasset, *Obras completas*, t. 1–6, Revista de Occidente, Madrid 1958. Przy każdej pozycji umieszczonej w bibliografii został wskazany pierwotny rok wydania danej pozycji, a także numer tomu w wydaniu dzieł zbiorowych, w którym się ona znajduje, oraz zakres stron.

Liberalna polityka, jak rozumie ją Ortega y Gasset, jest zatem narzędziem ożywienia i edukacji w ramach życia społecznego, na które składają się nie tyle instrumenty polityczne, ale raczej procesy kształtowania i upowszechniania się obywatelskich wzorców zachowań, które są społecznie pożądane (Cacho Viu 2000). Nie chodzi tu w pierwszym rzędzie o rozwiązania prawne, ale przede wszystkim o wytworzenie etosu obywatelskiego w myśleniu i działaniu w tym, co wspólne i pozostawione odpowiedzialności jednostek. Zdaniem hiszpańskiego myśliciela, taka kolejność wyłaniania się opisywanych mechanizmów jest kluczowa, dlatego najpierw musi zostać zbudowany odpowiedni etos, który będzie fundamentem rozwiązań instytucjonalnych. Regulacje prawne mają jedynie umacniać i upowszechniać „kulturę” demokratyczną jednostek opartą na pożądanych społecznie wzorach zachowań, tak formalnych, jak i nieformalnych. W tym kontekście, zdaniem Ortegi y Gasset, kluczowa rola przypada wypracowaniu sprawnie działającego systemu edukacji, którego istotną częścią jest szkolnictwo wyższe (Charchuła 2018). Sprawnie działający system nie tylko zapewni edukację obywateli we właściwym zakresie, ale przede wszystkim zagwarantuje odpowiednią wymianę elit dostosowaną do etapu rozwoju danego społeczeństwa (Ortega y Gasset 1914).

Obserwacja rzeczywistości społeczno-politycznej współczesnej hiszpańskiemu myślicielowi była dla niego istotnym uzasadnieniem konieczności realizacji proponowanych przez niego postulatów w kwestii kształcenia obywatelskiego (López de la Vieja 1996). Liberalne myślenie Ortegi y Gasset o przywództwie mniejszości kontrastowało z tym, co obserwował on w ówczesnych demokracjach zachodnich, gdzie dominowała praktyka, że zarządzanie życiem publicznym zostało powierzone osobom nielicznym, najczęściej politykom, którzy często jednak nie wykazywali właściwej troski o rzeczy wspólne (Ortega y Gasset 1923b). Co więcej, zdaniem hiszpańskiego myśliciela, obywatele zajmujący się sprawami publicznymi bardzo często nie należeli do elit – tak pod kątem przygotowania zawodowego, jak również wartości moralnej podejmowanych działań. Ten brak odpowiednio przygotowanej kadry do zarządzania społeczeństwem wynikał, zdaniem hiszpańskiego myśliciela, z deficytu postaw obywatelskich wśród jednostek, które – poza samym oddawaniem głosów – nie były odpowiednio przygotowane do uczestnictwa w życiu

demokratycznego społeczeństwa (Ortega y Gasset 1930b). Dlatego też, oprócz odpowiednich postaw obywatelskich i cnót moralnych jednostek, tak istotny jest właściwy poziom edukacji obywatelskiej, który powinien wspierać mechanizmy wyłaniania się i awansowania w hierarchii społecznej osób przygotowywanych do pełnienia różnych, ważnych społecznie funkcji. Zdaniem hiszpańskiego myśliciela, te społeczeństwa, które wytworzyły i w różny sposób usankcjonowały tego typu mechanizmy, mogą znacznie bardziej liczyć na szybszy rozwój (Ortega y Gasset 1908).

Wiedza społeczna a niepewność „okoliczności”

W dzisiejszym społeczeństwie informacyjnym istnieje paradoks, który polega na tym, że wielu ludzi – mając szybki dostęp do wielu danych – jednak bardzo wyraźnie doświadcza poczucia bezmyślnego dryfowania pośród ogromu wiedzy całkowicie nieprzydatnej do ich własnego rozwoju i osobistego szczęścia (Lipski 2013). Wobec tego można się zgodzić z twierdzeniem Ortegi y Gasseta, że społeczeństwo właściwie wykształcone obywatelsko ma jasne i zdecydowane pojęcie o tym, co robi, a co za tym idzie, o tym, co może być dla niego najbardziej odpowiednie. Takie społeczeństwo jest świadome historycznych wydarzeń, które określają każdą epokę i nad którymi nieustannie się reflektuje, ponieważ to one definiują okoliczności, w których realizuje się życie jednostek i całych społeczności (Ortega y Gasset 1940).

Hiszpański myśliciel pisze w tym kontekście o rozwijaniu w społeczeństwie obywatelskim tak zwanej „wiedzy społecznej”. Jest to rodzaj wiedzy, która wykracza poza oficjalne programy nauczania, a którą nabywa się przez głębokie poznanie tego, kim naprawdę jest człowiek w jego rzeczywistości i konkretnych okolicznościach społeczno-kulturowych (Ortega y Gasset 1911). Inaczej mówiąc, polega ona na kształtowaniu wśród możliwie największej liczby obywateli takich postaw, które będą się charakteryzować krytycznym i racjonalnym osądem otaczającej rzeczywistości. Dotyczy to w dużej mierze tego poziomu komunikacji społecznej, który pod pretekstem przekazu informacji o faktach i wiedzy dotyczącej ich interpretacji często przekazuje opinie służące realizacji określonych celów politycznych (López de la Vieja 1997). Kluczowe jest tu, zdaniem Ortegi

y Gasseta, zdobycie odpowiedniej wiedzy, ale także, co może nawet ważniejsze, ukształtowanie właściwych postaw charakterystycznych dla społeczeństwa obywatelskiego. Ze względu na dynamiczny charakter rzeczywistości społecznej, kształtowanie tych postaw realizuje się pod wpływem twórczo przeżywanego przez jednostkę stanu „niepewności”, czy inaczej mówiąc „przemijalności” tego, co ją otacza, a co jest dla niej dostępne w bezpośrednim doświadczeniu (Ortega y Gasset 1906). Można odnieść wrażenie, że hiszpański myśliciel proponuje tu nowy sposób interpretacji idei Nietzschego o „życiu w niebezpieczeństwie” (Martín 1999). Z edukacyjnego punktu widzenia propozycja Ortegi y Gasset idzie dużo dalej i jest znacznie bardziej twórcza, bo mocno akcentuje konkretne działania jednostki. Wypływa to w dużej mierze z tego, że hiszpański filozof interpretuje „niepewność” jako „możliwość”, a nawet, jak czasem można odnieść wrażenie czytając jego prace, jako „szansę” na zmianę (Ortega y Gasset 1930b). Szansę, która powinna być, choć nie zawsze jest, wykorzystywana przez jednostkę – i tu jest przestrzeń dla dobrze opracowanego i zrealizowanego procesu edukacji.

Omówione założenia, zdaniem Ortegi y Gasset, są słuszne dla każdego etapu edukacji, dlatego broni on potrzeby kształcenia obywateli przez całe życie. Jest to w pełni uzasadnione, ponieważ „życie” określa on jako radykalne doświadczenie jednostki, które determinuje wszystko inne i dlatego w odniesieniu do niego należy realizować wszelką edukację (Ortega y Gasset 1907). Chodzi więc o taki sposób kształcenia obywateli, aby w każdej chwili mieli oni możliwość rozpoznania różnych opcji działania, nie ograniczając się jednak do bezrefleksyjnego powielania usłyszanych opinii, ale aby potrafili twórczo poszukiwać swoich racji, które będą prowadziły do pełniejszego zrozumienia obserwowanych w przestrzeni społecznej procesów. Chodzi tu zatem o szczególną formę mądrości, dzięki której osoba otwiera się na rzeczywistość istnienia i tajemnicę wolności także innych obywateli (Cerezo Galán 2011).

Należy w tym miejscu poczynić jeszcze jedno istotne zastrzeżenie, na które w tym kontekście zwraca uwagę Ortega y Gasset. Podkreśla on mianowicie, że poziom wykształcenia, w odniesieniu do omawianej edukacji obywatelskiej, jest zawsze niepewny, niedokładny i zmienny, nie przestając jednocześnie mieć znaczenia w życiu każdej osoby i dla społeczeństwa jako całości. Jest to kwestia promowania

„mądrości społecznej”, która służy do przewidywania możliwych zachowań w sprawach ważnych (Ortega y Gasset 1930b). Hiszpański myśliciel stwierdza także, że takie zachowania nie eliminują niepewności, ponieważ kształcenie osobiste nie działa jak matematyka czy fizyka – wiedza naukowa jest zamknięta i trwała, natomiast wiedza życiowa o innych i o nas samych jest wiedzą otwartą i zmienną (Ortega y Gasset 1930a).

Główne wyzwania edukacji

Ortega y Gasset edukację obywatelską analizuje w odniesieniu do wolności jednostki, ale także do działań o znaczeniu politycznym. Akcentowanie tych zależności jest niewątpliwie wynikiem moralnej interpretacji tych kwestii. Dla hiszpańskiego myśliciela użycie władzy politycznej nigdy nie może być instrumentalne ani amoralne, jak rozumiał to, do pewnego stopnia, choćby Machiavelli (López Frías 1985). U Ortegi y Gasset nie istnieje zasada, w imię której obywatel lub grupa mają prawo całkowicie przejąć władzę, do tego stopnia, że zacznie ona być jedynym motywem ich działalności politycznej. Taki sposób myślenia byłby nierozzerwalnie związany z rozpadem społecznym i, w taki czy inny sposób, mogłby ostatecznie doprowadzić do instrumentalnego użycia siły w imię partykularnych interesów, dając początek dyktaturom i rodząc w umysłach obywateli strach przed represjami ze strony władzy, co w połączeniu z poczuciem przeciętności osobistej jednostek tworzyłoby społeczeństwa zastraszone i bierne (Ortega y Gasset 1930b). Zdaniem hiszpańskiego myśliciela, cała moc, cała hierarchiczna struktura ludzkiej organizacji, wpisana jest w spójną narrację życiową, a zatem jej funkcją jest osobiste uczestnictwo i podporządkowanie wszystkich perspektyw wspólnemu dobru, ponieważ człowiek jest skuteczny w działaniu nie tylko dzięki swoim indywidualnym cechom, ale przede wszystkim z powodu energii społecznej, która tkwi w grupie (Ortega y Gasset 1923a).

W tym kontekście hiszpański myśliciel podkreśla również potrzebę kształcenia osób, czyli włączanie w szeroko rozumiany proces edukacji już od dzieciństwa, co ma jego zdaniem skuteczniej utrwalić pożądane społecznie postawy i wzory zachowań, które będą motywowały poszczególne jednostki lub grupy do pełnienia służby dla innych ludzi. Realizuje się to poprzez, jak stwierdza Ortega y Gasset,

roztropne odkrywanie tajemnicy życia każdego człowieka. Jest to nie tylko abstrakcyjny ideał, ale także cel, który powinien być uwzględniany już na etapie planowania procesu edukacji (Ortega y Gasset 1930a). Każdą osobę należy przygotować do rozwijania w sobie wielkiej wrażliwości w codziennym życiu, co ma skutkować postawą głębokiego szacunku wobec innych (Ortega y Gasset 1927). Każdy człowiek winien się nauczyć umiejętności postrzegania rzeczywistości z punktu widzenia innych, aby móc poznać innych i uchwycić „żywotną wrażliwość” każdej chwili i każdej epoki (Ortega y Gasset 1923b). Hiszpański myśliciel łączy ten postulat z tym, co nazywa zdolnością „rozdzielania ludzi”, ponieważ życie społeczeństwa zależy w dużej mierze od tego, czy jednostki wiedzą, jak „rozdzielać ludzi” i nigdy nie mylić „głupca” z osobą inteligentną (Ortega y Gasset 1930b). Według niego na tym właśnie polega polityczny realizm dobrze wykształconego obywatela, który przejmuje odpowiedzialność za daną grupę i poprzez swoje działania zwiększa poziom integracji poszczególnych członków grupy (Ortega y Gasset 1910). Wszystko to powinno prowadzić, zdaniem Ortegi y Gasseta, do tego, aby jednostki interpretowały rzeczywistość społeczną jako „wspólny obiektywizm”, który nawiguje między „dramatem własnego życia” a przyjęciem i zrozumieniem innych (Ortega y Gasset 1914).

Hiszpański myśliciel w kontekście społeczeństwa demokratycznego podnosi również kwestię związaną z potrzebą kształtowania postaw otwartych na debatę i dialog, co powinno być podstawą publicznej dyskusji i wymiany poglądów, a nawet „ścierania się” różnych propozycji programowych. Dzięki temu kształtują się poglądy tych, którzy uczestniczą we wspólnym procesie określania zakresu wolności i odpowiedzialności każdej osoby – a to gwarantuje rzeczywisty, a nie fikcyjny udział obywateli w sferze publicznej (Ortega y Gasset 1923a). Dlatego też, zdaniem Ortegi y Gasseta, właściwie rozumiana edukacja na rzecz społeczeństwa obywatelskiego powinna polegać między innymi na przygotowywaniu jednostek do uczestnictwa w debacie publicznej i kształtowaniu w nich umiejętności prowadzenia dobrze rozumianej polemiki (Ortega y Gasset, 1907). To powinno, jego zdaniem, wpływać na lepszą integrację członków społeczeństwa, opartą na wzajemnym szacunku, a co za tym idzie, promować wizję edukacji obywatelskiej w służbie „wspólnego dobra” (Ortega y Gasset 1930b).

Ortega y Gasset uzasadnia potrzebę integralnej edukacji obywatelskiej także ze względu na zagrożenia, jakie dotyczą społeczeństwa demokratyczne, a które można nazwać ogólnie „depersonalizacją człowieka” (Ortega y Gasset 1923a). Pisząc o tych niebezpieczeństwach, hiszpański filozof ubolewa nad „człowiekiem zewnętrznym”, który żyje z twarzą zwróconą ku światu społecznemu, pomijając troskę o własny integralny rozwój. Jak stwierdza Ortega y Gasset, z powodu ignorancji i lekkomyślności dba on przede wszystkim o postęp gospodarczy, lekceważąc inne aspekty życia. Niestety szybki rozwój techniczny i wzrost poziomu zamożności powodują jeszcze większą alienację i zagubienie jednostki w społecznej rzeczywistości (Ortega y Gasset 1930b). Taka postawa i sposób życia przekształcają obywatela w osobę nieautentyczną i nieświadomie doprowadzają go do wyrzeczenia się znacznego zakresu wolności, co w konsekwencji podporządkowuje jego działania przede wszystkim trosce o zapewnienie sobie coraz to wyższego standardu życia materialnego, gubiąc przy okazji potrzebę własnego rozwoju (Nigris 2005).

Akcentując w swojej teorii społecznej potrzebę kompleksowego rozwoju jednostki, hiszpański myśliciel dowartościowuje jednocześnie „wewnętrzny” wymiar życia ludzkiego, które powinno być przestrzenią budującą jej tożsamość i źródłem wszelkich działań realizowanych się w przestrzeni publicznej (Ortega y Gasset 1923b). Taka właśnie, zdaniem Ortegi y Gasset, jest podstawowa rola edukacji w społeczeństwie obywatelskim – stwarzanie przestrzeni osobistego rozwoju jednostki, który powinien się dokonywać poprzez umacnianie własnej tożsamości, i jednocześnie uczenie szacunku wobec innych. Tak rozumiane priorytety edukacji obywatelskiej są zawsze społecznie korzystne i przyczyniają się do rozwoju w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym (Ortega y Gasset 1906). Według Ortegi y Gasset, kiedy jednostka traci swoje „wewnętrzne centrum”, staje się osobą o niejednoznacznej tożsamości i łatwym obiektem manipulacji. Właśnie wtedy osobiste i społeczne zachowania tracą harmonię i znaczenie w życiu (Ortega y Gasset 1930b). Zdaniem hiszpańskiego myśliciela, prawdziwym wyzwaniem nie jest samo kształcenie, rozumiane jako profesjonalne przygotowanie do wykonywania określonego zawodu, ale edukacja „człowieka wewnętrznego”, który w swoich decyzjach i działaniach będzie uwzględniał odmienność poglądów innych osób (Elorza 1984). Dlatego właściwe przeżywanie

indywidualnej tożsamości, która będzie się liczyć z odmiennością innych osób i brać pod uwagę dobro wspólne, jest według Ortegi y Gasset największym wyzwaniem edukacji demokratycznej na wszystkich jej etapach, ze szczególnym uwzględnieniem jednak poziomu akademickiego (Ortega y Gasset 1910).

W kontekście działalności uniwersytetów i ich misji kulturowej w edukacji obywatelskiej Ortega y Gasset pisał wiele na temat roli nauczyciela akademickiego (Haro Honrubia 2008). Istotne jest tu przede wszystkim ukazywanie potrzeby zdobywania wiedzy, którą to potrzebę nauczyciel powinien budzić w swoim słuchaczu. Ta umiejętność wzbudzania zainteresowania musi być istotną cechą autentycznego nauczyciela (Ortega y Gasset 1933). Dlatego nauczanie nie powinno być zwykłą komunikacją tego, co zostało powiedziane lub napisane przez kogoś innego. Konieczne jest przedstawienie wychowankowi problematycznego charakteru nauki i sprawienie, aby poczuł się on częścią poszukiwanych rozwiązań. Wpisuje się to w całość koncepcji edukacji obywateli, w której hiszpański myśliciel mocno podkreśla konieczność aktywizacji jednostek w sferze publicznej (Sánchez Cámara 1986). Nie chodzi tu jednak o działania w różny sposób „wymuszone”, ale o autentyczne zaangażowanie świadomych swojej roli jednostek (Ortega y Gasset 1930b).

Według założeń Ortegi y Gasset, uniwersytet zajmuje istotną pozycję w życiu publicznym i w związku z tym powinien promować działania zmierzające do szerzenia edukacji obywatelskiej w różnych formach – także poza formalnymi sposobami swojego funkcjonowania (Menéndez Alzamora 2006). Nauczyciel akademicki pracuje bowiem nie tylko nad zawodowym przygotowaniem swoich studentów, ale także powinien występować jako „ekspert” w dziedzinie kultury, formując ich wewnętrznie oraz pomagając im w kształtowaniu społecznej „wrażliwości”, niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania w grupie (Ortega y Gasset 1930a). To szczególne miejsce uniwersytetu w procesie edukacji obywatelskiej, które w swojej koncepcji wyznacza mu hiszpański myśliciel, wynika przede wszystkim z przekonania o wyjątkowym charakterze i misji tej instytucji. Jego zdaniem uniwersytet jest bowiem nie tylko miejscem kształcenia zawodowego, ale ma być przede wszystkim „nauczycielem życia”, który powinien wprowadzać w rozumienie i funkcjonowanie sfery społecznej, z całym jej bogactwem kulturowych odniesień, które są

istotnym narzędziem w procesie właściwej interpretacji działań jednostek i całych grup.

Zakończenie

Ortega y Gasset nie był pedagogiem ani filozofem edukacji, choć liczne jego prace są pełne refleksji związanych z kształtowaniem obywateli w realiach współczesnego społeczeństwa demokratycznego. Jego teoria społeczna w tej kwestii bardzo mocno bazuje na założeniu związku, jaki istnieje między wiedzą o rzeczywistości a życiem ludzkim. Zakłada on, tak jak w pewien sposób robi to także tak zwana metaanaliza edukacyjna, że należy podkreślać znaczenie perspektywy osobistej wraz z okolicznościami zewnętrznymi. Stąd wypływa otwartość i szacunek dla różnorodności, z jaką każdy obywatel winien podchodzić do rzeczywistości, aby w ten sposób skutecznie budować przestrzeń debaty publicznej i życie we wspólnocie. W tym kontekście hiszpański myśliciel pojmuje liberalizm jako społeczną projekcję idei antropologicznych i etycznych oraz jako kluczowy element programu edukacji obywateli we współczesnych jemu społeczeństwach. Taka postawa umożliwia zrozumienie relacji zachodzących między światem wewnętrznym każdego obywatela a sposobem, w jaki się on wyraża w doświadczeniach dzielonych z innymi. Jego zdaniem siła wolności jest ekspansywna i wyraża wszystkie formy obywatelskiego współistnienia. Poprzez wolność połączoną z edukacją obywatelską w społeczeństwie pojawiają się jednostki o „wielkiej wartości”, czyli elity, które nie wyrastają na bazie uwarunkowań genetycznych, a które mogą prowadzić społeczeństwo do realizacji wspólnego dobra.

Według Ortegi y Gasseta tego wszystkiego nie da się osiągnąć jedynie poprzez rozwój umiejętności rozwiązywania praktycznych problemów zawodowych, można to uczynić poprzez kształtowanie „sumienia” każdego człowieka, aby tzw. „nieprzekupny głos” miał swoje odzwierciedlenie w życiu społecznym. Kiedy tak się dzieje, życie ludzkie zmienia się w projekt – dla większości obywateli – autentyczny i wartościowy. Wnioski, jakie formuje hiszpański myśliciel na początku XX wieku, po upływie kilku dekad nic nie tracą na swojej aktualności, przeciwnie – można odnieść wrażenie, że dopiero obecnie ich słuszność ukazuje się w pełni. Dlatego też założenia społecznej teorii wypracowanej przez Ortegę y Gasseta są nadal

cennym źródłem inspiracji w badaniach naukowych. Warto więc do nich powracać i je upowszechniać. Temu celowi miały również służyć analizy zaprezentowane w niniejszym artykule.

Bibliografia

- Aguilar E. (1986). *Sobre el liberalismo en Ortega*, Buenos Aires: Instituto Torcuato di Tella.
- Almeida Amoedo M. (2014). *A vida como Projecto – senda de José Ortega y Gasset*, Évora: Universidade de Évora.
- Cacho Viu V. (2000). *Los intelectuales y la política. Perfil público de Ortega y Gasset*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Cerezo Galán P. (2011). *José Ortega y Gasset y la razón práctica*, Madrid: Biblioteca Nueva; Fundación José Ortega y Gasset – Gregorio Marañón.
- Charchuła J. (2018). *Kulturowe cele rozwoju naukowego. Misja uniwersytetu w koncepcji José Ortegi y Gasseta*, „Kultura i Edukacja”, nr 3(121), s. 231–243.
- Elorza A. (1984). *La razón y la sombra: una lectura política de Ortega y Gasset*, Barcelona: Anagrama.
- Fernández Agis D. (2007). *El desarrollo del pensamiento político de Ortega y Gasset*, Santa Cruz de Tenerife: Idea.
- Ferreiro Lavedán I. (2005). *La teoría social de Ortega y Gasset: los usos*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- Graham J. (1997). *Theory of History in Ortega y Gasset: The Dawn of Historical Reason*, Columbia (MO): University of Missouri Press.
- Gray R. (1994). *José Ortega y Gasset: el imperativo de la modernidad*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Haro Honrubia A. (2008). *Élites y masas. Filosofía y política en la obra de José Ortega y Gasset*. Madrid: Biblioteca Nueva; Fundación José Ortega y Gasset.
- Leszczyna D. (2009). *Projekt filozofii witalnej w ujęciu José Ortegi y Gasseta*, „Roczniki Filozoficzne t. 57, nr 1, s. 127–155.
- Lipski A. (2013). *Alienacja kultury jako zjawisko społeczne i kategoria opisowo-normatywna*, Katowice: Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.
- Llano Alonso F.H. (2010). *El Estado en Ortega y Gasset*, Madrid: Dykinson.
- López de la Vieja T. (1996). *Política de la vitalidad. “España invertebrada” de José Ortega y Gasset*, Madrid: Tecnos.
- López de la Vieja T. (1997). *Política y sociedad en José Ortega y Gasset. En torno a “Vieja y nueva política”*, Barcelona: Anthropos.
- López Frías F. (1985). *Ética y política. En torno al pensamiento de José Ortega y Gasset*, Barcelona: Promociones Publicitarias Universitarias.
- Martín F.J. (1999). *La tradición velada: Ortega y el pensamiento humanista*, Madrid: Biblioteca Nueva.

- Menéndez Alzamora M. (2006). *La Generación del 14. Una aventura intelectual*, Madrid: Siglo Veintiuno de España.
- Nigris F. (2005). *Libertad y método: El liberalismo desde la perspectiva "personal" de Ortega y Marías*, Madrid: Fundación Universitaria Española.
- Ortega y Gasset J. (1906). *La pedagogía del paisaje*, t. 1, s. 53–57.
- Ortega y Gasset J. (1907). *Sobre los estudios clásicos*, t. 1, s. 63–67.
- Ortega y Gasset J. (1908). *Asamblea para el progreso de las ciencias*, t. 1, s. 99–110.
- Ortega y Gasset J. (1910). *La pedagogía social como programa "político"*, t. 1, s. 503–521.
- Ortega y Gasset J. (1911). *Una respuesta a una pregunta*, t. 1, s. 211–215.
- Ortega y Gasset J. (1914). *Meditaciones del "Quijote"*, t. 1, s. 309–400.
- Ortega y Gasset J. (1923a). *El tema de nuestro "tiempo"*, t. 1, s. 141 – 203.
- Ortega y Gasset J. (1923b). *Pedagogía y "anacronismo"*, t. 1, s. 731–733.
- Ortega y Gasset J. (1927). *Espíritu de la "letra"*, t. 3, s. 513–599.
- Ortega y Gasset J. (1930a). *Misión de la "Universidad"*, t. 4, s. 311–353.
- Ortega y Gasset J. (1930b). *Rebelión de las "masas"*, t. 4, s. 3–310.
- Ortega y Gasset J. (1933). *Sobre el estudiar y el estudiante*, t. 4, s. 545–554.
- Ortega y Gasset J. (1940). *Ideas y Creencias*, t. 5, s. 463–474.
- Ortega y Gasset J. (1958). *Obras completas*, t. 1–6, Madrid: Revista de Occidente.
- Polit K. (2005). *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasseta*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sánchez Cámara I. (1986). *La teoría de la minoría selecta en el pensamiento de Ortega y Gasset*, Madrid: Tecnos.
- San Martín J. (2005). *Ortega en circunstancia*, Madrid: Biblioteca Nueva; Fundación José Ortega y Gasset.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr Jarosław Charchuła SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu
e-mail: jaroslaw.charchula@ignatianum.edu.pl